

tetésre, de megbízhatóságára, felhasználhatóságának mértékére is fényt derített.

A felszínen megfigyelt maradványok alapján a sarvalyi lelőhely pontos leírását és szintvonalas rajzát találjuk a kötetben. A templom maradványaival kapcsolatosan meg kell jegyeznünk, hogy a szövegben egyes záródású szentélyt említene, a szintvonalas felmérési rajzon viszont félköröshöz hasonló szentélyt láthatunk. A falu nevét az elpusztult középkori települések között a szerzők nem sorolták fel, pedig Sarvaly (Sarnad) egyházát a pápai tizedjegyzékben említik.

A kötet szerzői — igen helyesen — az utóbbi időben a két járás területén végzett nagyobb szabású, de még nem közölt ásatásokról ásatóiktól kértek ismertetést és eredményeiről összefoglalást, az eddigi megállapításokhoz pedig több esetben a szerzők megjegyzéseiket is hozzátették. Az újabb feltárásokról az ásatóik által készített összefoglalásaikat a szerzők kiegészíthették volna azokkal a szakmai véleményekkel, jelentésekkel, amelyeket az ásatást vizsgáló régészek készítettek, abban az esetben, ha az ásató összefoglalásán túlmenően ezek a jelentések felhasználható megállapításokat tartalmaznak. Példának a halimbai avar temető feltárását említhetjük, ahol az igen erősen lepusztult területen Árpád-kori település legmélyebbre ásott maradványai (külső kemencék, gödrök, vermek megmaradt, alsó részei) és Árpád-kori cseréptöredékek is felszínre kerültek.

A deveseri és sümegi járást tartalmazó kötetről megállapíthatjuk, hogy az említett változtatások és kiegészítések eredményeképpen szerkezetében és tartalmában az elsőnél tökéletesebb és áttekinthetőbb lett, a régészeti topográfiával támasztott követelményeknek a szerzők maradéktalanabban tettek eleget. A fentebb említett néhány megjegyzés (amelyet sorolhatunk volna tovább; pl. a vízvezeték jelzése a jelkulesnál kimaradt; Sümegnél a 17-es lelőhely a községtől nem ÉK-re, hanem ÉNy-ra van; Gyepükajánál a 4-es lelőhelynél későközépkori földvár leírását olvashatjuk, a hivatkozott képen (27. tábla 5) viszont magas kőfalmaradványokat látunk) azonban semmit sem von le a nagy munka értékéből. Szándékunk az volt, hogy néhány, a következőkben esetleg hasznosítható kiegészítésre a figyelmet felhívjuk.

Meg kell említenünk a könyv szép kivitelét. Borítólapja az eddigiek között talán a legsikerültebb; a terület legjelentősebb régészeti és műemléki objektumát, a sümegi várat nemcsak madártávlatban, hanem alaprajzában is mutatja.

Az ismertett kötet fontos és nélkülözhetetlen kézikönyv és adattár mindazok számára, akik Veszprém megye e két járásának múltjával, régészeti emlékeivel, történetével, településtörténetével foglalkozni kívánnak.

Parádi Nándor

Alt-Thüringen. Jahresschrift des Museums für Ur- und Frühgeschichte Thüringens. X. kötet. Szerkesztette: G. Behm-Blancke. Weimar 1969. Hermann Böhlau Nachfolger. 271 lap, 79 kép, 51 tábla.

R. Feustel a „protolitikus csontkultúra” és az „Osteodontokeratic Culture” kérdéséhez szól hozzá. Végsőleg megzavarta az anyagot, az elméleteket és a téziseket, arra az eredményre jut, hogy „protolitikus csontkultúra” nincs. Az eddigi megmunkálási nyomok nem igazolják, hogy valóban tudatosan használt csonteszközökről lenne szó, legfeljebb egy-egy darab alkalmi felhasználása képzelhető el. Munkája második részében R. A. Dart elgondolásait vizsgálja és cáfolja. Megállapítja, hogy a Dél-Afrikából eszközként bemutatott csontok nagyobb részén nem mutatható ki az emberi használat nyoma. A fennmaradó néhány, valóban eszközként használt darab viszont nem elegendő arra, hogy külön „kultúráról” beszélhessünk. Vizsgálatait bő képanyaggal támasztja alá.

S. Barthel a későbronzkori Unstrut-csoport Weimar környéki sírleleteit közli. A sírok nagyobb része kőpakolásos, — ezek eredetileg kőlapokkal fedett, kőtanyag

nélkül felrakott alacsony sírkeretek voltak, — amint azt a jó dokumentációkból rekonstruálni sikerült. A kősírokban D—É-i irányban fekdtek a csontvázak, — az egykorú hamvasztás ritka. Leletek: bronz nyak- és karperecek, tűk, gyűrűk, spiráltekercesek, valamint a csoportra jellemző, kevésbé tetszetős, durva keramika: hengeresnyakú fazekak, behúzott peremű tálak, csészék és bögrék. A különböző lelőhelyekről bemutatott sírok az „Unstrut-csoport” teljes időrendi keresztmetszetét nyújtják a B. D. korszaktól egészen a H. D. periódusig. — E különös kelezés után a szerzőnő bevallja: a heterogén anyagot egyszer már tagolni kellene.

R. Behrend az Arnstadt melletti „Altenburg” bronzkori és La Tène telepeleiteit dolgozta fel. A lelőhely földszínnel határolt hegyhát. A leletek nem ásatásból, hanem gyűjtésből származnak. A szórványos bronzok három korszakra tartoznak, korai bronzkori aunjettitzi ékszer, az urnamezős kultúra néhány eszköze, fegyvere és ékszere, végül korai vaskori tárgyak. A három periódus közt nincs folyamatos átmenet. Sokkal gazdagabb a gyűjtemény La Tène-kori része: sok bronz fibula, tű és kis-bronz tárgy valamint bőséges keramika töredék. A leletek a középső és késő La Tène korszakból származnak. A vár legkésőbbi lakosaira középkori cserepek utalnak. A szerzőnő a La Tène-kori tárgyak, elsősorban fibulák, részletes régészeti elemzésével zárja dolgozatát.

P. Donat a Römhild melletti Haina falucskában végzett késő La Tène-kori telepésatását publikálja. A telep leletmentés során került elő s mintegy 60 m hosszan lehetett megfigyelni. 10 házát sikerült feltárni, valamennyi négyszögletes alaprajzú, cölöpszerkezetes, föld fölött álló épület volt; a kisebbek 10 m², a nagyobbak 20 m² alapterülettel. Néhány házban belső osztást is meg lehetett figyelni. A kisméretű házak faluszerű telepre mutatnak. A területen szórványos urnasíros és késő hallstatti cserepek utaltak korábbi megtelepedésre. A kelta telepen a szokványos középső s főleg késő La-Tène leletek kerültek elő, néhány fibulán és töredékes vas-eszközön kívül főleg edények: behúzott peremű és gyűrűsperemű tálak, szélesszájú fazekak és jellegzetes fésűsdíszes fazéktöredék. A leletek és a falucska helyzete arra mutatnak, hogy Haina a közeli steinsburgi nagy oppidumhoz tartozó kis település volt.

K. Peschel a Vippachedelhausenben még 1868-ban talált gazdag koracásázkori germán leleteket dolgozta fel. A leletekről úgy tudták, hogy halomsírból származnak, egy évszázadon át hivatkoztak rájuk, de teljes egészében soha nem közölték és tárgyalták őket. — Az egykori adatok szerint a leletek a halomba utólag beásott hamvasztásos sírokból kerültek elő: római bronzserpenyő maradványai, terra sigillata tál, germán fibulák és edény-töredékek és egy pompás barbotindízes szitula. A keltezés szempontjából a Drag. 29-es tál a döntő, a la graufesenquei Germanus stílusával rokon és 70 körülre keltezhető. Idejutását a szerző háborús zsákmánnyal magyarázza, ami alig valószínű.

H.-J. Barthel: Korcsolyák vagy csonteszközök? — címmel a bronzkortól kezdve nálunk is meglehetősen gyakori állati metacarpusból készült korcsolyák rendeltetését vizsgálja felül. Bár a néprajzi párhuzamok (közülük Jankó János adatai) valóban igazolják, hogy e csontokat szán alkatrészként és korcsolyaként használták, más leletkörülmények mégis sokszor ellentmondanak ennek a lehetőségnek. Pl. a niederdorlai római kori cserző gödörben olyan körülmények között és együttesben találták őket, amely arra utal, hogy a tímárok a bőrcserzésnél, bőrmegmunkálásnál hasonló csontokat használtak. Ugyanerre az eredményre vezettek a kopásnyomokat vizsgáló nagyított felvételek és az ipartörténeti párhuzamok. Rendeltetésüket tehát csak a lelőkörülmények dönthetik el biztosan.

H.-J. Barthel következő dolgozata a Manebach melletti „Großer Hermannstein” nevű vár feltárásával foglalkozik. A várhoz Hermann lovag kísértethistóriáján kívül kevés történeti adat kapcsolódik. Az ásatások tisztázták a sziklás hegygerincen húzódó kis vár alaprajzát, építési periódusairól azonban nem esik szó. A leletek: XIII. századi keramika, igen sok számszerű nyílhegy, sokszáz

szög, kések, patkótöredékek alapján a váracsát legfeljebb egy évszázadig használták, — XIV. századi lelet már nem fordult elő.

W. Timpel Kellaban talált középkori pénzleletet ismertet. Az edényben talált arany és ezüst pénzek XIV—XV. századiak, a legkésőbbi veret 1423-as.

J. Emmerling az összeröszdésodott kellai ezüstpénzek restaurálását írja le.

W. Fuhrmann és G. Hünse a weimari körzet pusztára és elhagyott falura utaló okleveles adatai és dülőnevei alapján a későközépkori pusztásodás kérdését tárgyalják. 54 biztos és 14 nem teljesen igazolható pusztát találtak. A körzetben 1350—1550 között tehát legalább 54 falu szűnt meg, kereken harmada az 1300 körüli állománynak, nagyobb részüket már 1450 előtt elhagyták a lakosok. A pusztásodás, — mint ez hazai régészetünkben is egyre általánosabban ismertté válik — európai gazdasági folyamat, nem kell tehát az elhagyott falvak mögött mindenkor tatár vagy török pusztítást keresnünk.

Bóna István

L'Année Epigraphique. 1968. Presses Universitaires de France. Paris 1970, 249 lap.

Az A. E. új füzetek az 1967 és 1968-ban publikált vagy új olvasatban közzé tett latin nyelvű, valamint római vonatkozású görög nyelvű feliratokról, továbbá a feliratos emlékműre építő összefoglaló vagy speciális feldolgozásokról ad számot 1—654-ig terjedő sorszámzással. Ennek a nemesak számára nézve jelentős, hanem tartalmában is változatos anyagnak elrendezése a kiadvány átszervezését követően megjelent A. E. füzetekből már ismert topográfiai elv szerint történt. A nyilvánított és e füzetben közzé tett anyag több mint felét a Róma, Itália, Africa és Germania területéről közölt feliratok, ill. az említett területek feliratos anyagából merítő összefoglaló munkával, kisebb tanulmányok adják. Pannónia, 25 címszavával, — amiből 11 vonatkozik új felirat-publikációkra — ez alkalommal szerényebb helyet foglal el a kiadványban. Szép számmal találhatók azonban pannóniai vonatkozású feliratok Róma, Itália és a nyugati, meg keleti tartományok keretében nyilván tartott epigráfiai anyagban. Így említhetjük Fl. Lupus, v.c. teamuni feliratát (113. sz.), amelyet A. Chastagnol publikációjából a magyar kutatók már régebről ismernek. Érdekes egy másik, még revíziót igénylő Róma-városi felirat (31. sz.), amely az elhunyt M. Úp. Criscentinus (sic) *eques singularis* származáshelyéről Alsó Pannóniában egy számunkra közelebről ismeretlen *Cana Pr(a)et(orium)* nevű helységet jelöl meg. Örvedetesen szaporodott az elmúlt években Kisázsia és Syria császárkori közigazgatására vonatkozó latin és görög nyelvű feliratos anyag. Pannóniai vonatkozása miatt is említhető az egyik újabb ephesosi felirat (483. sz.), amely M. Plautius Silvanus *proconsul* nevét említi, aki ismeretesen részt vett a pannon-dalmata felkelés leverésében. Figyelmet érdemelnek továbbá azok a syriai görög nyelvű feliratok, amelyek Kaprokéna, Kaprocherka, Kapronea, Kaprometal [?] helyneveket említik (514—517. sz.). Az intercisai Kaprobela is kétségtelenül ebbe a helynév-csoportba tartozik. Cl. Nicolet 9. szám alatt ismertetett dolgozata a lovagrendűség megjelölésének terminológiájáról sem nélkülözi a pannóniai vonatkozást. Amennyiben ugyanis helytálló, hogy az *eques Romanus equo publico* formula kizárólag a felsőitaliai lovagrendűek feliratain olvasható, úgy az *aquincumi Aur. Crispus, equ(a)es (Romanus) equo publico* (CIL III 3684 = 10 532), ill. családja Gallia Cisalpina-ból származott, amit különben az unoka, Aur. Minervius, ritka utóneve is alátámaszthat.

A fentebbiekben kiragadott néhány példával csupán ízelítőt kívántunk adni az A. E. újabb füzetének változatos és gazdag anyagából, amelynek használatát különben a gondosan szerkesztett név-, hely- és tárgymutatók igen nagy mértékben megkönnyítik. A feliratokkal foglalkozó szakembernek az A. E. 1968. füzetét is gyakorta kell forgatni.

Nagy Tibor

J. Wymer, Lower Palaeolithic Archaeology in Britain as represented by the Thames Valley. London — é. n. John Baker Publishers LTD. 429 lap, 110 szövegtábla kép, 36 tábla.

A szép kiállítású kötet a délkelet-angliai területek alsópaleolitikumának összefoglalása. Tartalmilag négy részre osztható: bevezetés, a három nagy alsópaleolitikus kultúra rövid ismertetése, lelőhelykataszter és az összefoglaló értékelések.

A múlt század második felében meginduló rendszeres gyűjtés értékes magángyűjteményeket alapozott meg. Ezek legtöbbjének anyaga ma már múzeumok és egyetemek kezelsébe került át, s így bárki számára könnyen hozzáférhető.

A leleteket többnyire pleisztocén-kori képződmények (kavics, homok) kitermelése közben gyűjtik.

A kőeszközöket két szempontból vizsgálhatjuk: mint a paleolitikum olyan tárgyait, amelyekből munkafolyamatokra — előállításukra, használatukra — következtethetünk, mint pedig az olyan tárgyakat, amelyekre támaszkodhatunk az időrend és a környezeti meghatározásakor.

Az eszközök előállításának és használatának részletes tárgyalásánál olvashatunk az első eszközt előállító hominida problémájáról. A recens majmok is képesek rögtönözni eszközöket, s ezzel megoldanak azonnali, közvetlenül jelentkező problémákat, de nem készítenek standard, végleges és állandó eszközöket, amelyek alkalmasak a jövőben felmerülő minden hasonló munka elvégzésére is.

Szisztematikus eszköz-készítésre csak az ember képes, s ez az ember Wymer szerint a *Homo habilis* és az *Australopithecus*.

A természetes élő kavicsok lehettek az első, univerzális eszközök. A gömbölyded kavicsok feltéréséhez a kavics közepére mért ütéssel akkora erőre van szükség, mely a szerző szerint nem volt meg a kistermetű hominidákban, s a tapasztalati megfigyelések vezettek el a kavicsok szabályos, szegmensszerű felhasításához, ami kisebb erőt, de nagyobb ügyességet igényel.

Az eszközökön, beagyazódás közben, gyakran keletkeznek természetes sérülések, melyeket világosan meg lehet különböztetni az elsődleges és másodlagos megmunkálástól.

Az alsópaleolitikumban használt nagyon jó minőségű kovát több helyről szerezhetette be az ember. A bányászatról csak a neolitikumtól vannak adataink, de az acheuli kultúrában vannak olyan tökéletesen megmunkált eszközök, melyeket csak a rétegekből frissen kisedett kovából lehet előállítani.

Külön fejezetben ír a szerző az őskőkori embercsoportok hajdani környezetének megállapításához és időrendi sor felállításához fontos geológiai jelenségekről, s közülük a terasz-képződést szemléletes sorozat-rajzon ábrázolja.

Fontos része a kötetnek az angliai alsópaleolitikum három nagy kultúráját, a *clactoni*, *acheulit* és *valloisit* tárgyaló fejezet. Wymer ismerteti a kultúrák kutatástörténetét, tipológiáját, elterjedését és kronológiáját. Legbőségesebb az acheuli kultúra fejezete, itt különösen részletes tipológiát ad.

Ezt követi a könyv több mint kétharmadát kitevő helységnévtár. Földrajzi sorrendben ismerteti a Thames-völgyi lelőhelyeket, egy-egy jelentősebb vidék lelőhelyeiről külön összefoglalást is közöl. Egy-egy lelőhelyen leírja az eszközök típusait, méreteit, a fontosabb lelőhelyek geológiai és faunisztikai adatait, közli az eszközök rajzát, a publikációkat, s feltünteti, hogy milyen gyűjteményben, milyen szám alatt található a tárgy.

A lelőhelykataszter után rövid kronológiai összefoglalás következik:

a *clactoni kultúra* lelőhelyei a Hoxnian (Mindel/Riss) interglaciálisból valók, néhány lelőhely esetleg idősebb, mint a Lowestoft (Mindel) glaciális vége. Vannak lelőhelyek, ahol a középső acheuli kultúra eszközeivel keverve fordulnak elő a *clactoni* tárgyak végig a Gipping (Riss) eljegesedésen;

az *acheuli kultúra* korai szakasza egyidős a *clactonival*,